

Utjecaj hladnog prešanja i dodatka antioksidanasa na održivost ulja iz koštice marelice

Kurečić, Ines

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, FACULTY OF FOOD TECHNOLOGY / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Prehrambeno-tehnološki fakultet Osijek**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:109:604971>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-29**

REPOZITORIJ

PTF OS

PREHRAMBENO-TEHNOLOŠKI FAKULTET OSIJEK

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Food Technology Osijek](#)

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
PREHRAMBENO-TEHNOLOŠKI FAKULTET OSIJEK**

Ines Kurečić

**UTJECAJ HLADNOG PREŠANJA I DODATKA ANTIOKSIDANASA NA
ODRŽIVOST ULJA IZ KOŠTICE MARELICE**

DIPLOMSKI RAD

Osijek, srpanj, 2016.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

DIPLOMSKI RAD

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Prehrambeno-tehnološki fakultet Osijek
Zavod za prehrambene tehnologije
Katedra za prehrambeno inženjerstvo
Franje Kuhača 20, 31000 Osijek, Hrvatska

Znanstveno područje: Biotehničke znanosti
Znanstveno polje: Prehrambena tehnologija
Nastavni predmet: Tehnologija ulja i masti
Tema rada je prihvaćena na VI. redovitoj sjednici Fakultetskog vijeća Prehrambeno-tehnološkog fakulteta Osijek u akademskoj godini 2015./2016. održanoj 31. ožujka 2016.).
Mentor: izv. prof. dr. sc. *Tihomir Moslavac*
Pomoć pri izradi: *Daniela Paulik*, tehnički suradnik

UTJECAJ HLADNOG PREŠANJA I DODATKA ANTIOKSIDANASA NA ODRŽIVOST ULJA IZ KOŠTICE MARELICE

Ines Kurečić, 299-DI

Sažetak:

Marelica ili *Prunus armeniaca* L. (Rosaceae) vrlo je važna i ljekovita biljna vrsta, a njena konzumacija je povezana sa smanjenjem rizika od kroničnih bolesti. Postupkom prešanja koštice marelice dobivena su tri proizvoda, a to su sirovo ulje, uljni talog i pogača. U radu je ispitivan utjecaj procesnih parametara hladnog prešanja (temperature zagrijavanja glave preše, veličine otvora glave preše i brzine pužnice) na iskorištenje ulja. Ispitivana je oksidacijska stabilnost ulja marelice, sa i bez dodanih antioksidanasa, primjenom Oven testa tijekom 16 dana. Rezultati ispitivanja prikazani su kao vrijednost peroksidnog broja tijekom 16 dana testiranja. Od prirodnih antioksidanasa korišteni su ekstrakti biljaka i eteričnih ulja. Dobiveni rezultati pokazuju da veću zaštitu ulja marelice od oksidacijskog kvarenja ostvaruje dodatak ekstrakta ružmarina i zelenog čaja. Primjenom eteričnog ulja ranskog čaja dobivena je bolja zaštita ulja marelice od oksidacije u odnosu na primjenu majčine dušice.

Ključne riječi: ulje koštice marelice, prešanje, oksidacijska stabilnost, antioksidansi

Rad sadrži: 54 stranica
16 slika
10 tablica
24 literaturnih referenci

Jezik izvornika: Hrvatski

Sastav Povjerenstva za ocjenu i obranu diplomskog rada i diplomskog ispita:

1. izv. prof. dr. sc. <i>Vedran Slačanac</i>	Predsjednik
2. izv. prof. dr. sc. <i>Tihomir Moslavac</i>	član-mentor
3. izv. prof. dr. sc. <i>Stela Jokić</i>	Član
4. izv. prof. dr. sc. <i>Jurislav Babić</i>	zamjena člana

Datum obrane: 5. srpnja, 2016.

Rad je u tiskanom i elektroničkom (pdf format) obliku pohranjen u Knjižnici Prehrambeno-tehnološkog fakulteta Osijek, Franje Kuhača 20, Osijek.

BASIC DOCUMENTATION CARD

GRADUATE THESIS

University Josip Juraj Strossmayer in Osijek
Faculty of Food Technology Osijek
Department of Food Technology
Subdepartment of Food Engineering
Franje Kuhača 20, HR-31000 Osijek, Croatia

Scientific area: Biotechnical sciences

Scientific field: Food technology

Course title: Technology of Oils and Fats

Thesis subject was approved by the Faculty of Food Technology Osijek Council at its session no. VI held on (31 March 2016).

Mentor: *Tihomir Moslavac*, PhD, associate prof.

Technical assistance: *Daniela Paulik*, technical associate

IMPACT COLD PRESSING AND BY ADDING ANTIOXIDANTS ON SUSTAINABILITY OIL APRICOT
Ines Kurečić, 299-DI

Summary:

Apricot, or *Prunus armeniaca* L. (Rosaceae) is a very important medicinal plant species, and its consumption is associated with reduced risk of chronic diseases. Pressing process pitted apricots produced three products, namely crude oil, oil sludge and cake. This work examined the impact of process parameters cold pressing (temperature heating head presses, hole size head presses and rotation speed cochlea) to yield oil. Investigated the oxidative stability of oil apricot, with and without added antioxidants using the oven test for 16 days. The results are shown as the value of peroxide value during the 16 days of testing. From natural antioxidants used are extracted from plants and essential oils. The results show that greater protection of apricot oil from oxidative deterioration to supplement rosemary extract and green tea. Applying essential oil rtanic tea obtained better protection from oxidation apricot oil in relation to the application of thyme.

Key words: apricot kernel oil, pressing, oxidation stability, antioxidants

Thesis contains: 54 pages
16 figures
10 tables
24 references

Original in: Croatian

Defense committee:

1. <i>Vedran Slačanac</i> , PhD, associate prof.	chair person
2. <i>Tihomir Moslavac</i> , PhD, associate prof.	supervisor
3. <i>Stela Jokić</i> , PhD, associate prof.	member
4. <i>Jurislav Babić</i> , PhD, associate prof.	stand-in

Defense date: July, 5, 2016

Printed and electronic (pdf format) version of thesis is deposited in Library of the Faculty of Food Technology Osijek, Franje Kuhača 20, Osijek.

Veliku zahvalnost prije svega dugujem svom mentoru izv. prof. dr. sc. Tihomiru Moslavcu koji mi je svojim savjetima i velikim strpljenjem pomogao pri izradi ovog diplomskog rada.

Također zahvaljujem se cijeloj svojoj obitelji u prvom redu baki, djedu i mojoj teti Snježani te svim dragim prijateljima i mojim curama što su bili uvijek uz mene, podržavali me i upućivali na pravi put. Marijeta ti si sve ono najvažnije prolazila sa mnom, sretna sam i zahvalna Bogu na velikom prijateljstvu vjerujem za cijeli život!

I na kraju najveća zahvala mojim roditeljima koji su bili velika podrška svih pet godina studiranja, oni su ti koji su sa mnom prolazili kroz najgore i najljepše trenutke studiranja i bez kojih sve ovo ne bi bilo moguće, sretna sam što imam roditelje koje bi vjerujem svako dijete poželjelo. Hvala Vam na slobodi vlastitog izbora i što ste mi omogućili studiranje u najljepšem gradu Osijeku! ☺

Sadržaj

1.	UVOD.....	1
2.	TEORIJSKI DIO.....	3
2.1.	JESTIVA BILJNA ULJA.....	4
2.1.1.	Košnice marelice	9
2.2.	PROIZVODNJA HLADNO PREŠANOG ULJA.....	12
2.2.1.	Priprema sirovine	13
2.2.2.	Prešanje.....	14
2.2.3.	Odvajanje netopljivih nečistoća	15
2.2.4.	Pakiranje i skladištenje ulja	16
2.3.	VRSTE KVARENJA BILJNIH ULJA	17
2.3.1.	Enzimski i mikrobiološki procesi.....	17
2.3.2.	Kemijski procesi.....	19
2.4.	STABILIZACIJA BILJNIH ULJA	21
2.4.1.	Antioksidansi	21
2.4.2.	Sinergisti	24
2.5.	ODRŽIVOST ILI OKSIDACIJSKA STABILNOST ULJA	25
3.	EKSPERIMENTALNI DIO	28
3.1.	ZADATAK	29
3.2.	MATERIJALI I METODE.....	29
3.2.1.	Materijali	29
3.2.2.	Metode.....	31
3.2.2.1.	Određivanje udjela ulja i vode u sjemenkama i pogači.....	31
3.2.2.2.	Određivanje stupnja djelovanja preše	32
3.2.2.3.	Određivanje parametara kvalitete ulja	33
3.2.2.4.	Određivanje oksidacijske stabilnosti ulja	36
4.	REZULTATI	38
5.	RASPRAVA	45
5.1.	UTJECAJ PARAMETARA PREŠANJA NA ISKORIŠTENJE ULJA.....	46
5.2.	UTJECAJ DODATKA ANTIOKSIDANSA NA OKSIDACIJSKU STABILNOST	47
6.	ZAKLJUČCI.....	49
7.	LITERATURA.....	51

Popis oznaka, kratica i simbola

BHA	Butil hidroksianisal
BHT	Butil hidroksitoluen
EDTA	Etilendiamin tetra- octena kiselina
KI	Kalijev jodid
MK	Masne kiseline
$\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$	Natrijev tiosulfat
NaOH	Natrijev hidroksid
NMK	Nezasićene masne kiseline
Pbr	Peroksidni broj
PTF	Prehrambeno-tehnološki fakultet Osijek
ROO•	Slobodni radikal peroksida
R•	Slobodni radikal masne kiseline
SMK	Slobodne masne kiseline
ZMK	Zasićene masne kiseline

1. UVOD

Metodom prešanja biljnih sirovina dobivamo sirovo biljno ulje koje sadrži mehaničke nečistoće, uljni talog i dijelove pogače. Kako bi uklonili nečistoće i dobili čisto hladno prešano ulje, sirovo ulje se nakon prešanja podvrgava postupcima taloženja i filtriranja nakon čega dobivamo željeni finalni proizvod. Takvo se ulje mora pravilno skladištiti kako bi spriječili oksidacijsko kvarenje. Biljna ulja su podložna oksidacijskom kvarenju stoga je važno pravilno poznavati oksidacijsku stabilnost kako bismo mogli odrediti održivost odnosno trajnost ulja i uvjete čuvanja s održanjem kvalitete i sigurnosti.

Održivost ili oksidacijska stabilnost ulja predstavlja vrijeme kroz koje se uzorci ulja mogu čuvati od procesa autooksidacije. Oksidacijsko kvarenje biljnih ulja je najčešći način kvarenja ulja, rezultira porastom Pbr-a, a određuje se metodama koje se temelje na ubrzanoj oksidaciji, djelovanjem jednog ili više faktora koji ubrzavaju ovaj proces. Najčešće korištene metode za određivanje održivosti ulja su AOM metoda, Oven test i Rancimat test.

Kemijske tvari koje dodane u malim koncentracijama usporavaju odnosno sprječavaju proces oksidacije biljnih ulja su antioksidansi. Oni mogu biti prirodni i sintetski, a njihovo djelovanje ovisi o vrsti antioksidanasa, koncentraciji i uvjetima čuvanja ulja.

Zadatak ovog diplomskog rada bio je proizvesti hladno prešano ulje iz koštice marelice, odrediti utjecaj parametara prešanja (temperature glave preše, veličine otvora glave preše i brzine pužnice) na iskorištenje ulja, odrediti osnovne parametre kvalitete ulja te ispitati oksidacijsku stabilnost ulja Oven testom dodatkom osam različitih antioksidanasa.

2. TEORIJSKI DIO

2.1. JESTIVA BILJNA ULJA

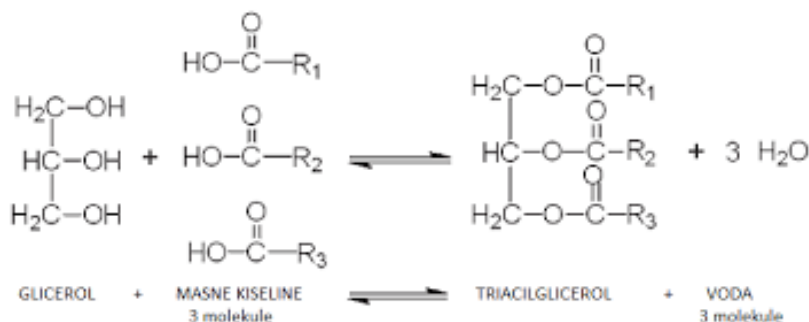
Masti i ulja su organski spojevi biljnog ili životinjskog podrijetla, topljivi u organskim otapalima, ali netopljivi u vodi. To su triacilgliceroli odnosno esteri MK i alkohola glicerola koji sadrže manje količine negliceridnih komponenata. Ulja su pri sobnoj temperaturi u tekućem agregatnom stanju jer sadrže više NMK, dok animalne masti sadrže više ZMK i pri sobnoj temperaturi su u čvrstom agregatnom stanju. Jestiva ulja i masti pripadaju grupi spojeva pod zajedničkim nazivom lipidi.

S obzirom na strukturu i sastav biljnih ulja, lipidi se dijele na:

- jednostavne lipide (masti, voskovi)
- složene (fosfolipidi, glikolipidi, aminolipidi, sulfolipidi)
- derivate lipida (masne kiseline, masni alkoholi, aldehidi, ketoni, steroli, ugljikovodici, vitamini A,D,E,K itd.)

Jednostavni lipidi

U jednostavne lipide ubrajamo spojeve nastale iz jedne molekule alkohola glicerola i tri molekule (iste ili različite) masnih kiselina pod nazivom triacilgliceroli. Masne kiseline u molekuli predstavljaju reaktivni dio stoga imaju velik utjecaj na njegova fizikalna i kemijska svojstva. Na **Slici 1** je prikazana reakcija nastajanja triacilglicerola iz alkohola glicerola i masnih kiselina. U prirodnim uljima i mastima prevladavaju masne kiseline nerazgranatog lanca s parnim brojem C atoma i jednom karboksilnom skupinom (-COOH), a međusobno se razlikuju po: broju C atoma u molekuli, nezasićenosti C atoma i po broju i položaju dvostrukih veza.

Slika 1 Nastajanje triacilglicerola

Složeni lipidi

U složene lipide ubrajamo fosfolipide tj. derivate fosforne kiseline, glikolipide tj. lipide koji sadrže ostatke ugljikohidrata, aminolipide i sulfolipide. Udio negliceridnih sastojaka u prirodnim uljima najčešće iznosi između 1 - 2 %, izuzetak su samo neka ulja gdje udio može biti i do 3,5 %. Najčešći negliceridni sastojci koji se nalaze u biljnim uljima su liposolubilni vitamini (A, D, E), tokoferoli, steroli, voskovi, fosfolipidi, pigmenti, karotenoidi, aldehidi i ketoni, tragovi metala, glikozidi i ugljikovodici. Pojedini negliceridni sastojci su vrlo poželjni (liposolubilni vitamini, tokoferoli, karotenoidi), neki su neutralni (steroli) dok vrlo nepoželjni negliceridni sastojci su tragovi metala i voskovi jer umanjuju kvalitetu ulja.

Derivati lipida

Masne kiseline, vitamin D i E, alkoholi (steroli) i ugljikovodici (karoteni) ubrajaju se u derivate lipida. Masne kiseline čine 94 - 96% od ukupnog sastava molekule triacilglicerola.

Molekule masne kiseline (R-COOH) sastoje se od dva različita dijela:

- ugljikovodične grupe (R)
- karboksilne grupe (COOH)

S obzirom na broj ugljikovih atoma razlikujemo:

- masne kiseline kratkog lanca (do 8 ugljikovih atoma)
- masne kiseline srednjeg lanca (od 8 do 12 ugljikovih atoma)
- masne kiseline dugog lanca (iznad 12 ugljikovih atoma)

S obzirom na stupanja nezasićenosti masne kiseline dijele se na:

- zasićene masne kiseline
- nezasićene masne kiseline (mononezasićene i polinezasićene) (Swern, 1972.).

Zasićene masne kiseline (ZMK)

Sadržavaju samo jednostruke veze pa imaju oblik ravnog štapića. Radikal (R) je jednostavan parafinski prsten u kojem je svaki C - atom zasićen. Zasićene masne kiseline se nalaze u većem udjelu u mastima koje se pri sobnoj temperaturi nalaze u čvrstom agregatnom stanju. Najvažnije svojstvo zasićenih masnih kiselina je da su slabo reaktivne za reakcije.

Opća formula: $\text{CH}_3-(\text{CH}_2)_n-\text{COOH}$

U prirodnim uljima i mastima najčešće dolaze zasićene masne kiseline s C4 - C22 atoma dok masne kiseline sa 24 i 26 C - atoma dolaze samo u voskovima.

Tablica 1 Najvažnije zasićene masne kiseline

Naziv masne kiseline	Broj C atoma	Formula
Maslačna kiselina	4	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_2\text{COOH}$
Kaprinska kiselina	6	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_4\text{COOH}$
Kaprilna kiselina	8	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_6\text{COOH}$
Kaprinska kiselina	10	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_8\text{COOH}$
Laurinska kiselina	12	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{10}\text{COOH}$
Miristinska kiselina	14	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{12}\text{COOH}$
Palmitinska kiselina	16	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{14}\text{COOH}$
Stearinska kiselina	18	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{16}\text{COOH}$
Arahidinska kiselina	20	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{18}\text{COOH}$
Behenijska kiselina	22	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{20}\text{COOH}$
Lignocerinska kiselina	24	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_{22}\text{COOH}$

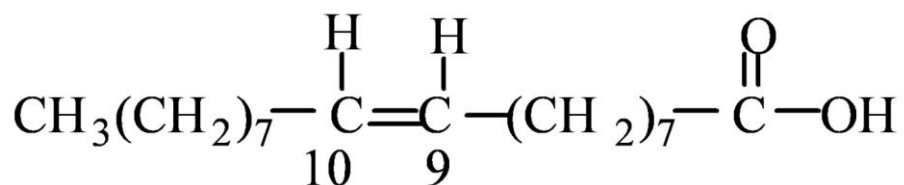
S povećanjem broja C atoma raste i točka topljenja masnih kiselina. U **Tablici 1** prikazane su najvažnije zasićene masne kiseline. Zasićene masne kiseline s neparnim brojem C atoma u prirodnim uljima i mastima dolaze samo u tragovima (Moslavac, 2013.).

Nezasićene masne kiseline

Sadrže jednu ili više dvostrukih veza. Ovisno o broju dvostrukih veza dijele se na :

- mononezasićene (1 dvostruka veza)
- polinezasićene (više dvostrukih veza)

Nezasićene masne kiseline dominiraju u uljima jer su pri sobnoj temperaturi u tekućem agregatnom stanju (suncokretovo, sojino, maslinovo ulje i dr.), a točka topljenja smanjuje se s brojem dvostrukih veza. Najčešće prisutna mononezasićena masna kiselina je oleinska sa 18 – C atoma i jednom dvostrukom vezom (**Slika 2**), dok je linolna masna kiselina najpoznatija polinezasićena masna kiselina i ulazi u sastav brojnih biljnih ulja kao što su suncokretovo, sezamovo itd. (Rade i Škevin, 2004)..

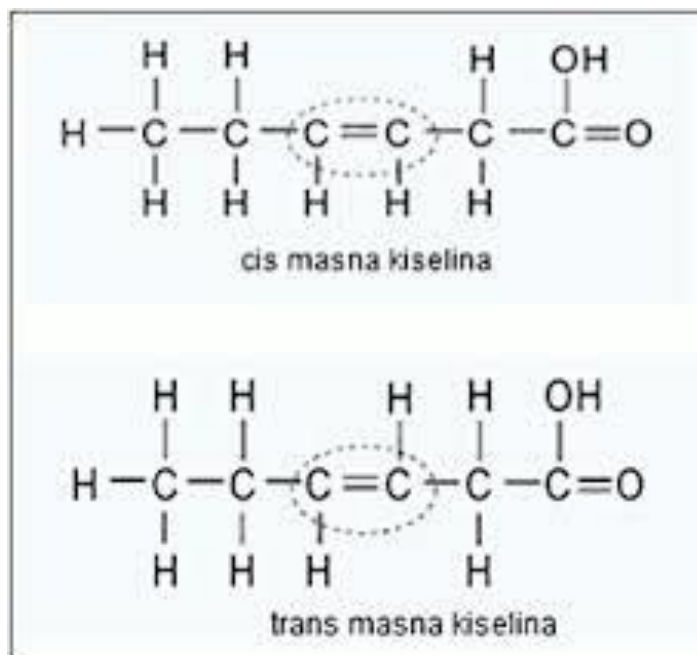

Slika 2 Mononezasićena oleinska masna kiselina sa 18- C atoma

Nezasićene masne kiseline mogu biti u dva geometrijska izomerna oblika:

- Cis obliku
- Trans obliku (= veza stabilnija i manje aktivna) (**Slika 3**)

Prirodne nezasićene masne kiseline su u cis obliku, dok trans oblik nastaje tijekom procesiranja, zagrijavanja ili hidrogenacije biljnih ulja (O'Brien, 2004.). Kemijski sastav kod oba oblika je isti, a razlikuju se po fizikalnim svojstvima zbog razlike u konfiguraciji. Određivanje udjela trans masnih kiselina je vrlo važno zbog određivanja kvalitete masti te kontrole procesa hidrogenacije.

Slika 3 Cis i trans oblik nezasićene masne kiseline

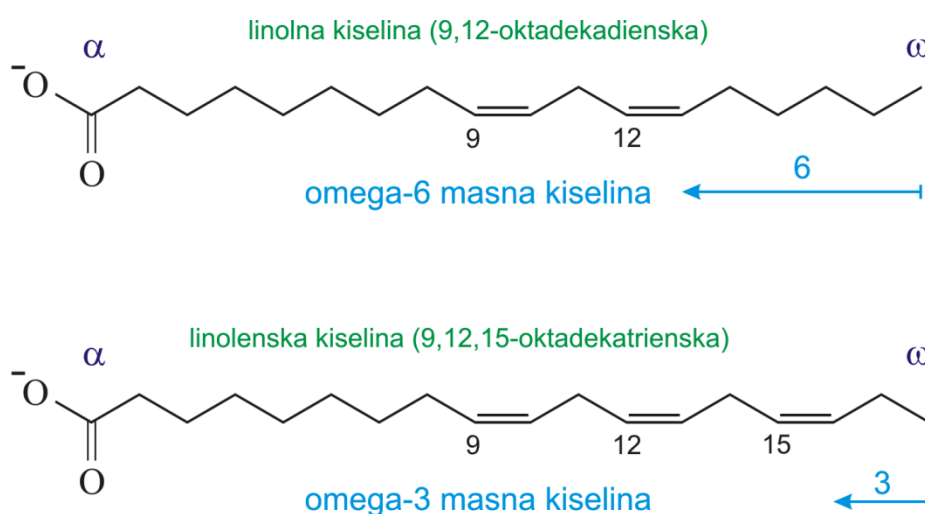
Polinezasićene masne kiseline dijele se na omega-3 (n-3) i omega-6 (n-6). Omega-3 masne kiseline najviše nalazimo u ulju riba sjevernih mora, pastrvama i ulju biljaka, a to su α -linolenska kiselina i njezini derivati (eikosapentaenska kiselina, dokosaheksaenska kiselina). Omega-6 masne kiseline su linolna kiselina i arahidonska kiselina (Mandić, 2003.). U **Tablici 2** prikazane su najvažnije nezasićene masne kiseline.

Tablica 2 Najvažnije nezasićene masne kiseline

Naziv masne kiseline	Broj C atoma	Formula
Palmitoleinska kiselina	16	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_5\text{CH}=(\text{CH}_2)_7\text{COOH}$
Oleinska kiselina	18	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_7\text{CH}=(\text{CH}_2)_7\text{COOH}$
Linolna kiselina	18	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_4\text{CH}=\text{CH}\cdot\text{CH}_2\cdot\text{CH}=\text{CH}(\text{CH}_2)_7\text{COOH}$
Linolenska kiselina	18	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{CH}=\text{CH}\cdot\text{CH}_2\cdot\text{CH}=\text{CH}\cdot\text{CH}_2\cdot\text{CH}=\text{CH}\cdot(\text{CH}_2)_7\text{COOH}$
Arahidonska kiselina	20	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_4(\text{CH}=\text{CH}\cdot\text{CH}_2)_4(\text{CH}_2)_2\cdot\text{COOH}$
Eruka kiselina	22	$\text{CH}_3(\text{CH}_2)_7\text{CH}=\text{CH}(\text{CH}_2)_{11}\text{COOH}$

Esencijalne masne kiseline

Masne kiseline koje ljudski organizam ne može sam sintetizirati već ih je potrebno unositi hranom nazivaju se esencijalne masne kiseline (EMK). Linolna i linolenska kiselina su najvažnije esencijalne masne kiseline jer su potrebne za pravilan rast i razvoj organizma, rad stanica te funkciju organizma (**Slika 4**). Ove dvije masne kiseline pripadaju grupi polinezasićenih masnih kiselina, a sadrže 18 i 20 C - atoma i 2 - 6 dvostrukih veza u cis konfiguraciji.

Slika 4 Strukturna formula linolne i linolenske masne kiseline

2.1.1. Koštice marelice

Marelica ili kajsija (*Prunus armeniaca L.* ili *Armeniaca vulgaris L.*) vrlo je važna i ljekovita biljka iz porodice Rosaceae (Slika 5). Stablo marelice je jednogodišnje, a može narasti od 2 – 10 m visine čiji plod dozrijeva krajem srpnja do sredine kolovoza. Marelica se ubraja u koštuničavo voće, a sastoji se od tanke vanjske kože koja zatvara žuti mesnati dio odnosno mezokarp. Svježi plodovi marelice su bogati šećerima, organskim kiselinama, vitaminima, mineralnim tvarima i pogodni su za prerade u različite proizvode, a posebno za marmelade, kompote, sokove, džemove itd. Marelica se može i sušiti kako bi kasnije služila za

proizvodnju voćnih rakija. Sjemenke koštice marelica sadrže i do 50% ulja te su pogodne za prešanje u industriji ulja (Zhang i sur., 2009.).

Slika 5 Plod marelice

Postoji preko tristo sorti marelica, a najznačajnije među njima su:

- Vodeće sorte :
 - Grosse Frühe (Velika rana)
 - Magyar kajszi (Mađarska najbolja)
 - Kečkemetska ruža (Kecskei rozsa)

- Prateće sorte
 - Stark Early Orange (Stark erli orindž)
 - Čečensko zlato (Miljković, 1991.).

Velika rana (Grosse Frühe)

Vrlo je cijenjena na našem području, a naročito se uzgaja u Francuskoj i Njemačkoj. Pripada ranim sortama marelice, a dozrijeva krajem lipnja. Stabla su bujna rasta, a plod je velik i okruglastog oblika. Kožica je svijetlo narančaste boje s izraženim crvenilom na sunčanoj strani. Vrlo je otporna na hladnoću i niske temperature zraka.

Mađarska najbolja (Magyar kajszi)

Najviše raširena sorta na našem području, a pripada srednje ranim sortama. Stabla su dobro bujna, a odlikuje se redovitom i obilnom rodnošću. Plod je srednje velik do velik, okruglastog oblika, meso je sočno, vrlo kvalitetno, a koštice se lagano odvajaju od mesa.

Kečkemetska ruža (Kecskei rozsa)

Dobro je poznata kasna sorta u našim krajevima, a dozrijeva krajem srpnja do početka kolovoza. Vrlo je otporna na mraz, a plodovi su pogodni za transport. Koštice se lagano odvajaju od mesa.

Stark Early Orange (Stark erli orindž)

Vrlo poznata američka sorta. Razvija bujna stabla koja redovito obilno donose plod. Plod je srednje velik ovalno-okruglastog oblika, meso je čvrsto i sočno.

Marelice možemo podijeliti i prema vremenu dozrijevanja na:

- rane sorte,
- srednje rane sorte,
- srednje kasne sorte,
- kasne sorte (Miljković, 2009.).

Fizikalna i kemijska svojstva koštice marelice

Poznato je da koštice marelice sadrže visok udio bioaktivnih komponenti te zbog bogatog sadržaja polifenola imaju visoko antioksidacijsko djelovanje. Konzumacija koštica marelica je povezana sa smanjenjem rizika od kroničnih bolesti stoga se ona preporuča za ljudsko zdravlje. Ulje koštice marelice bogato je mono- i polinezasićenim masnim kiselinama (oleinska i linolna) te tokoferolima i fenolnim spojevima (Jia i sur., 2011.). Mononezasićene i polinezasićene masne kiseline imaju vrlo važnu primjenu u ljudskoj prehrani jer smanjuju krvni tlak, ukupnu razinu kolesterola u krvi, smanjuju oksidativni stres i održavaju normalnu

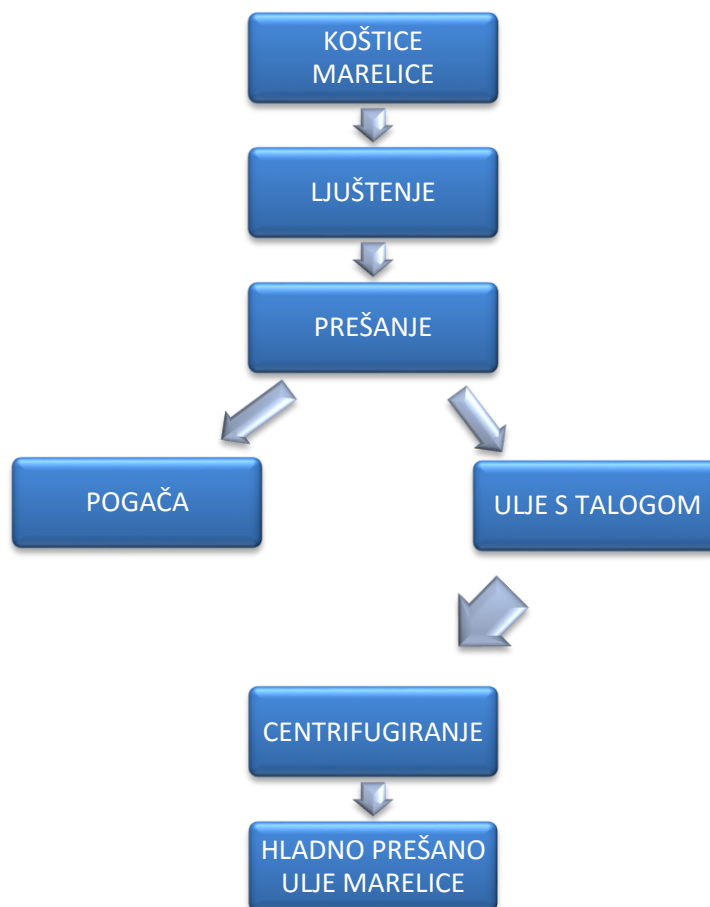
tjelesnu težinu (Turan i sur., 2007.). Utvrđen je i prosječan udio masnih kiselina u tim sortama pa tako oleinske kiseline ima 70,83%, linolne kiseline 21,96%, palmitinske kiseline 4,92% i najmanji udio ima stearinska sa 1,21% (Erdogan-Orhan i Kartal, 2010.).

Koštice marelice sadrže i cijanogene glikozide od kojih je najzastupljeniji amigdalin. Enzimskom razgradnjom amigdalina može doći do stvaranja cijanida. Prekomjerna konzumacija sjemenki koje sadrže veliku količinu amigdalina može uzrokovati akutno ili kronično trovanje ljudi i životinja (Silem i sur., 2006.). Prunasin, metabolit amigdalina je drugi cijanogeni glikozid koji se može naći u sjemenkama marelice (Tuncel, Nout i Brimer, 1998.).

2.2. PROIZVODNJA HLADNO PREŠANOG ULJA

Proizvodnja ulja obuhvaća dvije osnovne faze:

- priprema sirovine za prešanje i
- proizvodnja ulja prešanjem

Slika 6 Blok shema tehnološkog postupka proizvodnje hladno prešanog ulja koštice marelice

Prije početka prešanja potrebno je prilagoditi parametre prešanja ovisno o polaznoj sirovini kako bismo dobili što kvalitetnije ulje i što veće iskorištenje prilikom prešanja. Sirovine treba pripremiti tako da se ulje što lakše izdvoji no ovisno o vrsti sirovine na prešanje može ići sirovina bez ljuštenja i mljevenja (Dimić, 2005.).

2.2.1. Priprema sirovine

Priprema obuhvaća sljedeće operacije: čišćenje, ljuštenje i mljevenje. Ljuska se uglavnom sastoji od celuloznih i hemiceluloznih tvari te ima veliku tvrdoću i kao takva može oštetiti prešu, ali ljuštenje sjemenki se obavlja i zbog sljedećih razloga:

- za povećanje kvalitete ulja
- za povećanje kapaciteta iskorištenja preše i
- zbog poboljšanja kvalitete pogače

Ljuštenje se obavlja najčešće mehaničkim putem pomoću ljuštilica gdje se razbija ljuska i dolazi do oslobođenja jezgre (**Slika 7**) te njihovo odvajanje. Također je moguće primijeniti i druge načine ljuštenja kao što su rotirajuće ploče s različitim nazubljenjima, gdje se ploče postavljaju vertikalno jedna prema drugoj, a razmak između njih je moguće regulirati i upotrebom para valjaka koji rade na sličnom principu kao i rotirajuće ploče.

Slika 7 Oljuštene sjemenke marelice

2.2.2. Prešanje

Metoda prešanja predstavlja mehaničko izdvajanje ulja iz prethodno pripremljenih sirovina primjenom visokih tlakova, te ujedno i predstavlja najstariji način proizvodnje ulja. Principi prešanja su da: ulje nakon prešanja zadrži svoja prirodna svojstva, ima manje nepoželjnih sastojaka te da je ulje dobre kvalitete, prijatnog mirisa i okusa (Moslavac, 2013.). Ovisno o vrsti sirovine prešanje se može provoditi na pužnim ili hidrauličkim prešama.

Hidrauličke preše

Princip rada hidrauličkih preša zasniva se na Pascalovom zakonu da se pomoću malih sila postižu visoki tlakovi. Prema načinu slaganja materijala postoje: otvorene i zatvorene hidrauličke preše te se koriste za proizvodnju maslinovog i bučinog ulja.

Pužne preše

1905. godine tvornica V.D.Anderson uvodi prve kontinuirane preše zvane ekspeler ili pužna automatska preša. Danas u industriji ulja pužne preše imaju najveću primjenu. Princip rada temelji se na zagrijavanju sjemenke, vlaženje i sušenje. Snažna pužnica gura odnosno

transportira sjemenke iz većeg zatvorenog prostora u manji gdje nastaje povećan tlak pa dolazi do cijeđenja ulja. Kontinuirane pužne preše koriste se kod velikih kapaciteta proizvodnje (Moslavac, 2013.). Glavni dijelovi pužnih preša (**Slika 8**) su: vodoravni puž na glavnoj osovini, koš koji se nalazi oko puža, konusna posuda za punjenje i kućište preše. Koš oko puža je konusnog oblika čime se postiže porast tlaka jer se materijal potiskuje iz većeg u manji volumen. Tijekom prešanja temperatura materijala se povećava zbog trenja u materijalu i preši. Kod proizvodnje hladno prešanih ulja temperatura ulja nakon izlaska iz preše ne bi smjela biti viša od 50 °C pa se mora kontrolirati postupak prešanja ili se provoditi pri nižem tlaku (Bockisch, 1998.).

Slika 8 Pužna preša pomoću koje smo proizveli hladno prešano ulje iz koštica marelice

2.2.3. Odvajanje netopljivih nečistoća

Postupkom prešanja dobivamo sirovo ulje u kojem se nalaze mehaničke (netopljive) nečistoće, voda i sluzave tvari koje mogu nepovoljno utjecati na senzorska svojstva ulja te ih je potrebno ukloniti iz sirovog ulja. Udio prisutnih nečistoća ovisi o: konstrukciji preše, krupnoći materijala, finoći usitnjavanja-mljevenja materijala prije prešanja, parametrima prešanja kao što su temperatura i tlak, kemijskom sastavu same sirovine itd.

Odvajanje netopljivih nečistoća može se provesti na više načina:

- taloženjem (sedimentacijom)
- filtracijom (filter prešama)
- vibracijskim sitima
- filtracijskim centrifugama
- centrifugalnim separatorima

Taloženje (sedimentacija)

Predstavlja najjednostavniji način odvajanja mehaničkih nečistoća na principu razlike u specifičnoj masi čestica u odnosu na ulje. Sirovo ulje se nakon prešanja stavlja u posude odnosno rezervoare u kojima se provodi odvajanje nečistoća na način da se talože na dnu posude zbog veće specifične mase i na taj način se izdvajaju iz ulja.

Filtracija (filter preše)

Ovim se postupkom sirovo ulje propušta kroz filter na kojem zaostaju nečistoće i na taj način se izdvajaju iz ulja. Filtriranje se provodi pod tlakom, tekućina prolazi, a talog zaostaje na filterskom sredstvu koje može biti izrađeno od pamuka, sintetskih materijala, lana itd. Ovisno o postupku i načinu filtracije postoje različite izvedbe uređaja, a neka od njih su vibracijska sita, filter preše, vakuum filteri, centrifugalni separatori itd. Brzina filtracije ovisi o veličini pora na filteru, viskozitetu ulja i osobinama taloga koji zaostaje na filteru (Dimić, 2005.).

2.2.4. Pakiranje i skladištenje ulja

Nakon čišćenja ulja ono odlazi na punjenje i skladištenje. Pošto su hladno prešana ulja podložna nepoželjnim enzimskim, kemijskim i mikrobiološkim promjenama zbog koji dolazi do njihova kvarenja potrebno je voditi računa o ambalaži u koje se pakira ulje i uvjetima čuvanja. Ambalažni materijal mora onemogućiti interakcije s proizvodom te ga potpuno zaštititi, osigurati zdravstvenu ispravnost i spriječiti prodiranje različitih plinova, vodene pare i svijetlosti. Najčešće se upotrebljava tamno staklo, polimerni materijal, inox te kombinirani materijali (Vučetin, 2004.).

2.3. VRSTE KVARENJA BILJNIH ULJA

Biljna ulja su ograničene trajnosti jer veoma brzo podliježu nepoželjnim promjenama (kemijskim reakcijama, enzimskim i mikrobiološkim promjenama) koje dovode do kvarenja ulja odnosno narušavaju organoleptička svojstva, smanjuju nutritivnu vrijednost ulja i uzrokuju nastanak štetnih spojeva kao što su peroksidi i polimeri. Kvarenje ulja ovisi o vrsti ulja i sirovini za proizvodnju, te uvjetima skladištenja sirovine i proizvedenog ulja. Prilikom kvarenja dolazi i do gubitka nutritivno vrijednih bioloških tvari kao što su esencijalne masne kiseline, vitamini, provitamini i dr. Bez obzira o kojoj se vrsti kvarenja radi posljedice su iste odnosno dolazi do stvaranja razgradnih produkata koji ulju daju neugodan miris i okus. Stoga je vrlo važno spriječiti kvarenje ulja u toku proizvodnje i skladištenja, a to je moguće samo ako se poznaju uzroci kvarenja, mehanizam procesa nastanka i način sprječavanja (Čorbo, 2008.).

Vrste kvarenja ulja su:

- enzimski i mikrobiološki procesi
 - hidrolitička razgradnja
 - β – ketooksidacija
- kemijski procesi
 - autooksidacija
 - termooksidacijske promjene
 - reverzija

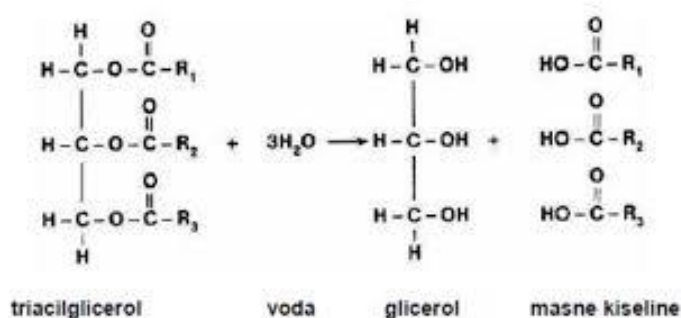
2.3.1. Enzimski i mikrobiološki procesi

Do ove vrste kvarenja dolazi zbog djelovanja enzima ili mikroorganizama i odgovarajuće sredine odnosno uvjeta za njihov razvoj kao što su sadržaj vode, određen pH i dr. Enzimski procesi karakteristični su za sirovine (plodove ili sjemenke) jer prirodnim disanjem sjemena dolazi do oslobodjenja topline koja povećava aktivnost enzima, pa je vrlo važno pravilno skladištiti sjemenke i plodove kako ne bi došlo do kvarenja.

Hidrolitička razgradnja

Reakciju hidrolize triacilglicerola pod utjecajem lipolitičkih enzima uz prisutnost vode i povišene temperature zovemo hidrolitička razgradnja. Tijekom hidrolitičke razgradnje dolazi

do cijepanja esterske veze masnih kiselina i alkohola glicerola pri čemu nastaju slobodne masne kiseline (**Slika 9**). Porast temperature ubrzava ovo kvarenje (55 – 80 °C), a pri višim temperaturama (> 80 °C) kao i pri nižim (< -20 °C) dolazi do inaktivacije enzima pa je hidrolitička razgradnja spriječena (Rade i sur., 2001.). Rezultat hidrolitičke razgradnje je povećanje kiselosti ulja, a istovremeno mogu nastati mono- i digliceridi te alkohol glicerol. Stupanj promjene prati se određivanjem slobodnih masnih kiselina (SMK) u ulju, a njihov udio ne smije biti veći od 2 % SMK, izraženih kao oleinska kiselina (NN 41/12).

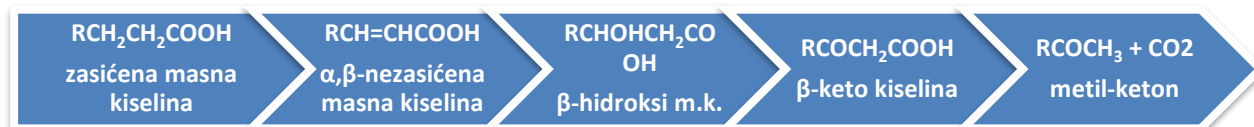

Slika 9 Hidrolitička razgradnja triacilglicerola

β – ketooksidacija

Ova vrsta kvarenja karakteristična je za masti i ulja u čijem sastavu prevladavaju masne kiseline kraćeg i srednjeg lanca. Uzročnici ovog kvarenja su mikroorganizmi, točnije plijesni iz rodova *Aspergillus* i *Penicilium*, te bakterije *Bacillus mesentericus* i *Bacillus subtilis*. Spomenuti mikroorganizmi uz prisutnost kisika iz zraka djeluju na zasićene masne kiseline (metilnu skupinu u β položaju prema karboksilnoj skupini). Posljedica ovog djelovanja mikroorganizama je stvaranje β – keto kiselina kao primarnih produkata i metil ketona kao sekundarnih produkata razgradnje (**Slika 10**), a očituje se u povećanju kiselosti i nastanak neugodnog mirisa i okusa (užeglost ulja i masti). Djelovanjem nekih vrsta mikroorganizama mogu nastati i pigmenti (žuti, crveni, plavo-zeleni) što ima za posljedicu obojenje masti. Sprječavanje ove vrste kvarenja postiže se termičkom obradom (pasterizacija, sterilizacija),

snižanjem pH(<5) i primjenom aditiva (konzervansa).

Slika 10 Blok shema reakcije β – ketooksidacije

2.3.2. Kemijski procesi

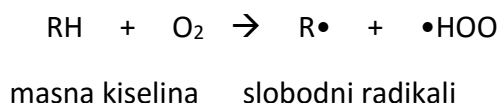
Autooksidacija ulja i masti

Do autooksidacije dolazi djelovanjem kisika iz zraka na nezasićene masne kiseline što dovodi do njihove oksidacije odnosno autooksidacije, a očituje se u stvaranju slobodnih radikala. Kako sva ulja i masti sadrže manje ili više nezasićenih masnih kiselina, autooksidacija dolazi kod svih vrsta masti i ulja, a hoće li ona doći brže ili sporije ovisi o sastavu ulja i masti, uvjetima čuvanja (skladištenja), prisutnosti sastojaka koji ubrzavaju ili usporavaju ovu reakciju (Martin-Polvillo i sur., 2004.). Autooksidaciju ubrzava povišena temperatura i ostali faktori (svjetlo, tragovi metala i dr.), a usporavaju je antioksidansi.

Reakcija autooksidacije odvija se u tri faze, a to su:

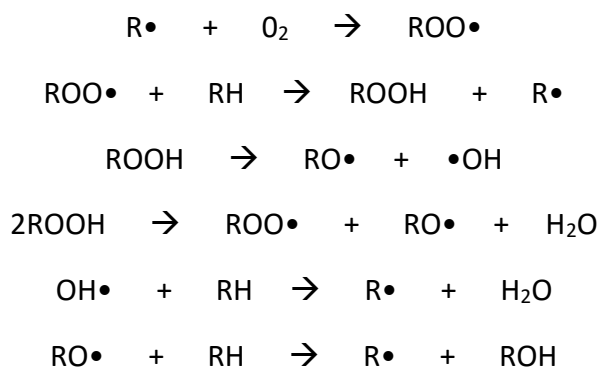
1. Inicijacija – prva faza
2. Propagacija - druga faza
3. Terminacija – završna faza

1. Inicijacija

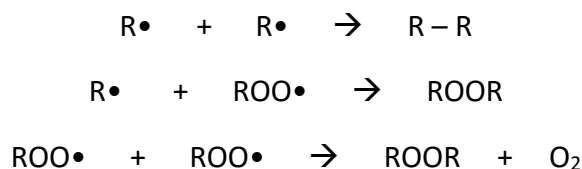
U prvoj fazi autooksidacije djelovanjem topline, energije vidljivog ili ultraljubičastog svjetla ili uz katalitičko djelovanje iona metala dolazi do homolitičkog cijepanja na metilnim skupinama nezasićenih masnih kiselina. Kisik djeluje na nezasićene masne kiseline, izdvaja se vodik i nastaju slobodni radikali.

2. Propagacija

U fazi propagacije slobodni radikali reagiraju s kisikom i grade slobodne radikale peroksida i hidroperoksida. Hidroperoksidi su nestabilni i raspadaju se na dva nova radikala $RO\cdot$ i $HO\cdot$. Formiranjem slobodnih radikala pokreće se niz novih lančanih reakcija.

3. Terminacija

U završnoj fazi autooksidacije slobodni radikali međusobno reagiraju i stvaraju polimere (R-R, ROOR). Nastali polimeri nemaju svojstva slobodnih radikala, pa se njihovim nastankom završava oksidacija.

Termooksidacija

Pri zagrijavanju masti i ulja upotrebom viših temperatura (>150 °C) prisutstvom kisika i vodene pare uz oksidaciju dolazi i do termooksidacijskih promjena. Proces ovisi o vrsti ulja, visini temperature i vremenu tijekom kojeg je ulje izloženo visokoj temperaturi. Uz fizikalne promjene dolazi i do kemijskih promjena (termooksidacijske promjene). Kako su produkti

termooksidacije (dimeri i polimeri masnih kiselina i triglicerola, cikličke masne kiseline, oksipolimeri i drugi hlapljivi i nehlapljivi spojevi) veoma nepoželjni za organizam, vrlo je važno da se vrši kontrola kvalitete ulja tijekom prženja. Glavna metoda za određivanje stvaranja dimera i polimera tijekom zagrijavanja je određivanje jednog broja, jer se tijekom termooksidacijskih promjena povisuje udio slobodnih masnih kiselina, broj osapunjenja i peroksidni broj. Kad se utvrdi da su nastupile termooksidativne promjene odnosno kad se jedni broj snizi za 5 % ulje treba zamijeniti sa svježim i ono se više ne smije koristiti za prženje hrane (Vidyasagar i sur., 1974.).

Reverzija

Kada se nakon kraćeg vremena čuvanja ulja pojavi neugodan miris po sirovini, travi, ribi ta se pojava naziva reverzija. Ona je karakteristična kod ulja koje sadrže linolensku kiselinu (npr. sojino ulje), a usporava se djelomičnom hidrogenacijom ulja kako bi se linolenska kiselina uklonila ili primjenom aditiva koji produžuju održivost ulja (Oštrić-Matijašević i Turkulov, 1980.).

2.4. STABILIZACIJA BILJNIH ULJA

Biljna ulja (rafinirana, nerafinirana i hladno prešana) potrebno je stabilizirati kako bi se vremenski mogla što duže sačuvati od oksidacijskog kvarenja. Oksidacijsko kvarenje je najčešći način kvarenja biljnih ulja, a najviše ovisi o vrsti ulja tj. sastavu masnih kiselina jer su polinezasićene masne kiseline puno reaktivnije od mononezasićenih i zasićenih masnih kiselina i one oksidiraju puno brže. Oksidacijska stabilnost ovisi i o raspodjeli masnih kiselina u molekuli triglicerida te o prisutnosti različitih komponenti koje mogu pogoršati (SMK, metali) ili poboljšati održivost ulja (tokoferoli, karotenoidi, fenolne skupine). Geometrijska izomerija i broj dvostrukih veza također utječu na oksidacijsku stabilnost (Swern, 1972.). Moureu i Dufraise su još 1920. godine dokazali da kemijski spojevi (antioksidansi) dodani u vrlo maloj količini mogu usporiti odnosno inhibirati autooksidacijsko kvarenje ulja.

2.4.1. Antioksidansi

Antioksidansi su kemijske tvari koje dodane u vrlo malim koncentracijama znatno usporavaju oksidacijsko kvarenje biljnih ulja i produžuju stabilnost od tri do šest puta (Yanishlieve i Marinova, 2001.). Kako bi se što uspješnije spriječio autokatalitički proces, antioksidanse je

potrebno što prije dodati u već proizvedeno ulje, a njegovo djelovanje ovisi o vremenu kada se dodaje u ulje, sastavu masnih kiselina, udjelu antioksidansa već prisutnih u ulju, svojstvima antioksidansa, dodanoj koncentraciji i uvjetima čuvanja ulja. S obzirom na porijeklo i mehanizam djelovanja antioksidansa dijelimo na primarne i sekundarne jer mogu djelovati u različitim fazama procesa oksidacijskog kvarenja (inicijacija i propagacija autooksidacije, stvaranje singlet kisika, razaranje hidroperoksida).

Primarni antioksidansi doniraju vodikov atom slobodnom radikalu ili idu u reakciju zajedno sa slobodnim radikalima stvarajući stabilan inaktivan produkt koji se ne može uključiti u proces oksidacije. U primarne antioksidanse ubrajamo fenole, galate, hidrokinone, butil hidroksianisol, butil hidroksitoluen, tokoferole, flavonoide, askorbate, ekstrakte biljaka i začina (**Tablica 3**).

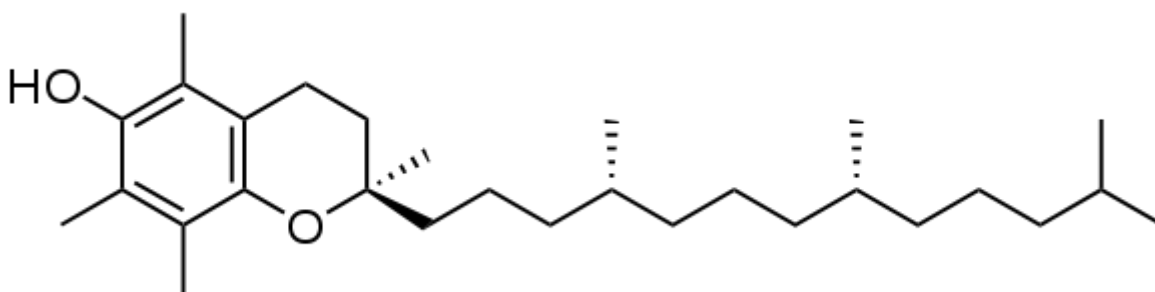
Sekundarni antioksidansi djeluju na principu da „hvataju“ ione metala prisutne u ulju i na taj način sprječavaju oksidaciju. U sekundarne antioksidanse ubrajamo EDTA, limunsku i fosforu kiselinu te određene aminokiseline. Za uspješnije zaustavljanje procesa oksidacije uobičajeno je da se ove dvije vrste antioksidanasa koriste zajedno jer sekundarni antioksidansi pokazuju antioksidativnu aktivnost samo uz prisutnost neke druge manje komponente pa tako na primjer limunska kiselina postaje aktivna uz prisutnost metalnih iona, a askorbinska kiselina uz prisutnost tokoferola ili nekih drugih primarnih antioksidanasa (Gordon, 2001.).

Tablica 3 Vrste primarnih antioksidanasa

PRIRODNI ANTIOKSIDANSI	SINTETSKI ANTIOKSIDANSI
Karotenoidi	Butil hidroksianisol (BHA)
Flavonoidi	Butil hidroksitoluen (BHT)
Fenolne kiseline	Etoksiquin
Tokoferoli i tokotrienoli	Propil galat
Ekstrakti začinskih biljaka	Tercijarni butilhidrokinon (TBHQ)

Prirodni antioksidansi

Od prirodnih antioksidanasa najpoznatiji i najčešće primjenjivani su tokoferoli koji se već prirodno nalaze u uljima i mastima kao neosapunjive tvari, a po kemijskom sastavu su molekularni ciklički alkoholi, metil derivati tokola. U prirodi postoji 8 tokoferola, a za ulja su važna 4 tokoferola koji se međusobno razlikuju po rasporedu metilnih grupa. Tokoferoli se pojavljuju u α , β , γ , δ oblicima, a ovisno o broju i položaju metilne skupine na kromanolnom prstenu oni se razlikuju po biološkom i antioksidacijskom djelovanju. Najbolje vitaminsko djelovanje ima α – tokoferol (**Slika 11**) koji je ujedno dobio i naziv vitamin E, a degradira se na povišenoj temperaturi i u prisutnosti UV zračenja (Sabliov i sur., 2009). Najbolje antioksidacijsko djelovanje imaju γ i δ – tokoferoli.

Slika 11 Strukturna formula α - tokoferola

U prirodne antioksidanse još ubrajamo: vitamin A, C i E, astaksantin (karotenoid), karotenoide- provitamin A, minerale (selen i cink), bioflavonoide, aminokiselinu cistein, biljne ekstrakte i dr. U odnosu na α - tokoferol ekstrakt ružmarina pokazuje najbolju antioksidacijsku aktivnost. Ekstrakt ružmarina u kombinaciji sa aksorbil palmitatom i limunskom kiselinom pokazuje povećanje antioksidacijskog efekta, dok je u kombinaciji sa α – tokoferolom uočen negativan sinergistički učinak. Dodatkom antioksidanasa ne smije doći do promjene boje, mirisa i okusa proizvedenog ulja (Hraš i sur., 2000.).

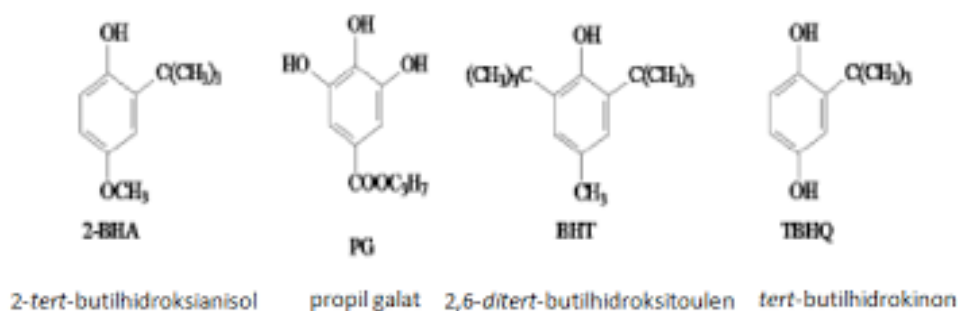
Antioksidacijsko djelovanje nekog antioksidanasa izražava se antioksidacijskim indeksom koji pokazuje koliko puta je povećana održivost nekog ulja dodatkom antioksidansa.

$$\text{Antioksidacijski indeks (AI)} = S_2 / S_1$$

S_1 = indukcijski period ulja bez dodanog antioksidanasa ; S_2 = sa dodanim antioksidansom

Sintetski antioksidansi

Sintetski antioksidansi su najčešće fenoli, a dobivaju se kemijskim putem i ne nalaze se prirodno u hrani. Ubrajamo ih u aditive, a njihovo dodavanje u hranu je strogo propisano i kontrolirano Pravilnikom o prehranbenim aditivima NN 62/2010. U sintetske antioksidanse ubrajamo butil hidroksianisol (BHA), butil hidroksitoluen (BHT), tercijarni butilhidrokinon (TBHQ), alkil estere galne kiseline kao što su propil galat, oktil galat, dodecil galat (**Slika 12**). Sintetski antioksidansi se u praksi koriste najčešće kao aditivi, nadomjesci i lijekovi i manje su učinkovitiji od prirodnih (Yanishlieva-Maslarova i Heinonen, 2001.).

Slika 12 Najpoznatiji sintetski antioksidansi

2.4.2. Sinergisti

Sinergisti su kemijske tvari koje nemaju antioksidacijsko djelovanje, ali dodani u biljno ulje u kombinaciji s nekim antioksidansima produžuju njegovo djelovanje (najčešće od 1 – 3 puta). Najčešće korišteni sinergisti su organske kiseline (limunska, octena i askorbinska), monoizopropil citrat, askorbil palmitat i lecitin.

Poznata su tri načina djelovanja sinergista:

- sinergisti daju vodikov atom antioksidansu i na taj način ga reduciraju i regeneriraju te produžuju njegovo djelovanje
- vežu tragove metala (Cu, Fe), inaktiviraju ih i sprječavaju njihovo prooksidacijsko djelovanje na autooksidaciju masti i ulja
- sprječavaju djelovanje antioksidanasa na razgradnju peroksida jer se sinergist veže s radikalom antioksidanasa i zaustavlja njegov utjecaj na razgradnju peroksida

Ne djeluju svi sinergisti sa svakim antioksidansom, a određene kombinacije sinergista i antioksidanasa mogu ubrzati proces autooksidacije. Postoje i čimbenici koji ubrzavaju proces

autooksidacije ulja, a nazivaju se prooksidansi. U prooksidanse ubrajamo: temperaturu, svjetlost, prisutnost slobodnih masnih kiselina, tragove metala i neke pigmente. Prooksidansi djeluju na način da skraćuju induksijski period autooksidacije ili ga potpuno uklanjaju i tako kataliziraju proces oksidacije (Oštrić- Matijašević i Turkulov, 1980.).

Povišene temperature ubrzavaju proces autooksidacije i razgradnju hidroperoksida, a temperature ispod $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$ ga usporavaju. Kako bi spriječili prooksidacijsko djelovanje svjetlosti na ulje, ulje je potrebno skladištiti i čuvati u odgovarajućoj staklenoj i tamnoj ambalaži jer djelovanjem svjetlosti na ulje koje sadrži klorofil dolazi do reakcije u kojoj sam klorofil postaje prooksidans. Tragovi metala prisutni u vrlo malim koncentracijama postaju prooksidansi jer djeluju s hidroperoksidima i nastaju slobodni radikali. Njihovo djelovanje može se spriječiti dodatkom spojeva koji vežu metalne ione u kompleks i na taj način ih aktiviraju.

Dodatak sinergista je također reguliran pravilnikom, a u praksi se najčešće dodaje između 0,05 i 0,02 % sinergista.

2.5. ODRŽIVOST ILI OKSIDACIJSKA STABILNOST ULJA

Održivost ili oksidacijska stabilnost ulja i masti predstavlja vrijeme kroz koje se uzorci ulja mogu sačuvati od procesa autooksidacije. Poznavanje održivosti ima velik značaj kod skladištenja sirovih i jestivih ulja i masi jer se može unaprijed utvrditi rok trajanja ulja i vrijeme skladištenja tijekom kojeg se proizvodi mogu sačuvati bez da se promijenila njihova kvaliteta. Metode (**Tablica 4**) koje se koriste za određivanje održivosti zasnivaju se na ubrzanoj oksidaciji masti i ulja pod utjecajem nekog od faktora koji ubrzavaju ovaj proces.

Tablica 4 Analitičke metode za određivanje oksidacijske stabilnosti ulja i masti

ANALITIČKA METODA	ISPITIVANI PARAMETRI
Oven test	Peroksidi, promjene senzorskih svojstava
AOM (Active Oxygen method) ili Swift test	Peroksidi
Rancimat test	Niže molekularne kiseline, provodljivost
Test na bazi fluorescentnog svjetla	Peroksidi, senzorke promjene
Metoda apsorpcije kisika	Apsorbirani kisik

Oven test

Oven test je jedna od najstarijih i najjednostavnijih metoda za ispitivanje masti i ulja. Kod ovog testa uzorci se drže i zagrijavaju u sušioniku na temperaturi od 60 ili 63 °C, zatim se u određenim vremenskim razmacima prati porast peroksidnog broja (Pbr) i senzorske promjene nastale kvarenjem ulja ili masti.

Rezultat ove metode se izražava kao:

- broj dana za koji Pbr dostigne određenu vrijednost
- vrijednost Pbr-a nakon određenog vremena trajanja testa (jestiva ulja obično četiri dana na temperaturi 63 °C)
- vrijeme u danima za koje se utvrdi pojava užeglosti putem senzorskih ispitivanja

Također je utvrđeno da jedan dan Oven testa odgovara održivosti ulja od 6 do 12 dana pri sobnoj temperaturi (Dimić i Turkulov, 2000.).

AOM ili Swift test (Active Oxygen Method)

Kod ove metode uzorci ulja i masti zagrijavaju se na temperaturi od 98 °C kroz koje prolazi struja zraka u Swift aparatu. U određenim vremenskim razmacima uzimaju se uzorci ulja i prati se porast Pbr-a. Održivost ulja se najčešće određuje do Pbr-a od 5 mmol O₂/kg. Ulja koja su dobre održivosti nakon ovog testa od 8 sati moraju imati Pbr manji od 5 mmol O₂/kg (Rade i sur., 2001.).

Rancimat test

Rancimat test je najpreciznija i najefikasnija metoda za određivanje stabilnosti ulja, a bazira se na ubrzanom kvarenju ulja pri povišenoj temperaturi (100 °C, 110 °C, 120 °C) uz konstantan dovod zraka u Rancimat uređaju. Indukcijski period se određuje na temelju izdvojenih niže molekularnih hlapljivih kiselina od čega najveći dio čini mravlja kiselina. Uvođenjem ovih produkata oksidacije u destiliranu deioniziranu vodu i mjerenjem porasta provodljivosti indirektno se može pratiti tijek oksidacije ulja. Sadržaj hlapljivih kiselina se određuje konduktometrijski s automatskim registriranjem vodljivosti u funkciji vremena. Indukcijski period (IP) u satima određen na ovaj način označava se kao indeks održivosti ulja

pri određenoj temperaturi i protoku zraka (Rade i sur., 2001). Što je induksijski period duži ulje ima bolju održivost tj. oksidacijsku stabilnost (Laubli i Bruttal, 1986.).

Test na bazi fluorescentnog svijetla

Kod ovog testa uzorci ulja i masti se čuvaju u aparaturi u kojoj je jačina fluorescentnog svijetla standardizirana i prate se oksidacijske promjene, Određivanje održivosti ulja na ovaj način daje rezultate koji pokazuju dobru korelaciju s održivošću pri sobnoj temperaturi.

3. EKSPERIMENTALNI DIO

3.1. ZADATAK

Zadatak ovog diplomskog rada bio je na pužnoj preši proizvesti hladno prešano ulje koštice marelice, ispitati utjecaj procesnih parametara prešanja (temperatura glave preše, veličina otvora glave preše za izlaz pogače i brzina pužnice tj. frekvencija elektromotora) na iskorištenje ulja i ispitati osnovne parametre kvalitete proizvedenog hladno prešanog ulja koštice marelice. Također, potrebno je ispitati Oven testom (63 °C) i oksidacijsku stabilnost (održivost) proizvedenog hladno prešanog ulja, sa i bez dodanih antioksidansa praćenjem promjena vrijednosti peroksidnog broja uzorka hladno prešanog ulja i uzoraka s dodanim antioksidansima tijekom 16 dana trajanja testiranja. Prije određivanja oksidacijske stabilnosti određeni su parametri kvalitete ulja koštice marelice primjenom standardnih metoda pa su tako određeni Pbr, SMK, netopljive nečistoće, udio vlage u ulju. Određen je udio ulja i vode u sjemenkama prije prešanja i udio vode i ulja nakon prešanja u pogači koja je zaostala kao nusproizvod procesa prešanja.

3.2. MATERIJALI I METODE

3.2.1. Materijali

Za ispitivanje provedeno u ovom diplomskom radu korištene su sjemenke koštice marelice. Prešanjem cijelih sjemenki na pužnoj preši dobiveno je hladno prešano ulje koštice marelice čija se oksidacijska stabilnost ispitala dodatkom osam različitih vrsta prirodnih antioksidanasa.

Koštice marelice

Koštice marelice prikupljene su u području grada Osijeka, očišćene su od mezokarpa i osušene na prirodnom vjetru, a čuvane su neoljuštene u vrećama na tamnom i suhom mjestu pri sobnoj temperaturi. Neposredno prije prešanja koštice su razbijene i separirana sjemenka je korištena za proizvodnju ulja.

Antioksidansi

Ispitivanje utjecaja dodatka antioksidanasa na oksidacijsku stabilnost hladno prešanog ulja iz koštice marelice provedeno je primjenom prirodnih antioksidanasa ekstrakta chie, ekstrakta kopra, ekstrakta klinčića, ekstrakta kima, ekstrakta ružmarina (Oxy' Less CS), ekstrakta

zelenog čaja i primjenom eteričnih ulja majčine dušice i rtanskog čaja u određenim udjelima navedenim u **Tablici 5**.

Ekstrakt chie proizveden je s etanolom na PTF – u Osijek.

Ekstrakt kopra proizveden je s etanolom na PTF – u Osijek.

Ekstrakt klinčića je dobiven na način da su sjemenke usitnjene i promiješane sa 96%-tnim etanolom te je ta smjesa odstajala 24 sata na sobnoj temperaturi. Pomoću rotavapora otparen je etanol pri 35 °C, a ekstrakt kopra je skladišten u zamrzivaču.

Ekstrakt kima je dobiven na način da su sjemenke usitnjene i promiješane sa 65%-tnim etanolom. Smjesu je potrebno držati 96h na sobnoj temperaturi. Pomoću rotavapora otparen je etanol pri 35 °C.

Ekstrat ružmarina tipa Oxy' Less CS je prirodni ekstrakt listova ružmarina (*Rosmarinus officinalis L.*). Proizveden je u Francuskoj (tvrtka NATUREX) u praškastom obliku. Udio karsnosolne kiseline je 18 do 22 %, zaštitini faktor (PF) je veći od 12 %, suha tvar ekstrakta je od 92 do 98 %.

Ekstrakt zelenog čaja je prirodni ekstrakt dobiven iz listova zelenog čaja (*Camellia sinensis L.*) i proizveden je u praškastom obliku, proizvođač je isto tvrtka NATUREX iz Francuske. Udio epigalokatehin galata (EGCG) veći je od 45 %, udio ukupnih polifenola veći je od 98 %, udio kofeina manji je od 2 %, a udio katehina veći je od 80 %.

Eterično ulje majčine dušice dobiveno je parnom destilacijom majčine dušice (*Thymus serpyllum*).

Eterično ulje rtanskog čaja dobiveno je parnom destilacijom cvjetnih vrhova rtanskog čaja (*Satureja Montana*).

Tablica 5 Udio dodanih antioksidanasa u ulje koštice marelice

ANTIOKSIDANSI	UDIO DODANOG ANTIOKSIDANSA (%)
Ekstrakt chie	0,15%
Ekstrakt kopra	0,15%
Ekstrakt klinčića	0,15%
Ekstrakt kima	0,15%
Ekstrakt ružmarina (Oxy' Less CS)	0,15%
Ekstrakt zelenog čaja	0,15%
Eterično ulje majčine dušice	0,05%
Eterično ulje rtanskog čaja	0,05%

Pužna preša

Za proizvodnju hladno prešanog ulja koštice marelice korištena je kontinuirana pužna preša tvrtke „ElektroMotor-Šimon“. Tip preše je SPU 20, a kapacitet prešanja je 20 – 25 kg/h, snage elektromotora 1,5 kW.

3.2.2. Metode

3.2.2.1. Određivanje udjela ulja i vode u sjemenkama i pogači

Udio ulja u sjemenkama i udio ulja zaostalog u pogači jedan je od osnovnih parametara za procjenu iskorištenja ulja tijekom prešanja, a određen je standardnom metodom ekstrakcije ulja po Soxlet-u. Aparatura za ekstrakciju sastoji se od tikvice, ekstraktora i hladila, a kao otapalo za ekstrakciju koristili smo petrol – eter. Na osušenu i izvaganu tikvicu stavlja se ekstraktor sa tuljkom u kojem je uzorak, doda se otapalo i stavi u hladilo te provodi kontinuirana ekstrakcija. Po završetku ekstrakcije, otapalo se predestilira, a zaostalo ulje u tikvici se suši i važe. Udio ulja računa se prema sljedećoj formuli:

$$\text{Udio ulja \%} = (a - b) \cdot 100 / c$$

gdje je:

a - masa tikvice s uljem (g);

b – masa prazne tikvice (g);

c – masa uzorka koji se ispituje (g).

Udio vlage u sjemenkama provodi se u sušioniku pri temperaturi 103 ± 2 °C. Uzorak se prethodno melje u mlinu i stavi u posudicu bez poklopca u zagrijani sušionik. Nakon 2 sata sušenja posudica se zatvori i s poklopcem stavlja u eksikator na hlađenje do sobne temperature. Kada se ohladi uzorak se izvaže te ponovo stavlja u sušionik na jedan sat. Sušenje se ponavlja do konstantne mase, odnosno dok razlika između dva uzastopna mjerenja ne bude najviše 0,005 g. Udio vlage u sjemenkama izražava se u postocima (%), a izračunava se po formuli:

$$\% \text{ vode} = m_1 - m_2 / m_1 - m_0 \cdot 100$$

gdje je:

m_0 – masa prazne posudice (g);

m_1 – masa posudice s uzorkom prije sušenja (g);

m_2 – masa posudice s uzorkom nakon sušenja (g).

3.2.2.2. Određivanje stupnja djelovanja preše

Na temelju udjela ulja u sirovini i dobivenoj pogači može se izračunati i prinos prešanog ulja tj. stupanj djelovanje prešanja (Dimić i Turkulov, 2000.).

Količina prešanog ulja (%) izračunava se prema formuli:

$$U = U_0 - U_p \cdot (a / b) (\%)$$

gdje je:

U – količina prešanog ulja (%);

U_0 – udio ulja u sirovini (%);

U_p – udio ulja u pogači (%);

a – suha tvar u sirovini (%);

b – suha tvar u pogači (%).

Stupanj djelovanja prešanja (P) izračunava se primjenom formule:

$$P = (U / U_0) \cdot 100 (\%)$$

gdje je:

U – količina prešanog ulja (%);

U₀ – udio ulja u sirovini (%).

3.2.2.3. Određivanje parametara kvalitete ulja

Određivanje peroksidnog broja (Pbr)

Peroksidni broj predstavlja indikator svježine odnosno užeglosti masti i ulja, njegovo određivanje je jedna od najviše korištenih kemijskih metoda za ispitivanje primarnih produkata oksidacije masti i ulja. Određuje se na način da se uzorak ulja otopi u smjesi ledene octene kiseline i kloroforma, promiješa i dodaje se kalijev jodid (KI). Uzorak se miješa rukom točno jednu minutu, a zatim se razrijedi prokuhanom i ohlađenom destiliranom vodom i dodaje se škrob kao indikator. Djelovanjem peroksida oslobađa se jod iz otopine KI koji se zatim određuje titracijom s natrij-tiosulfatom (Na₂S₂O₃). Na isti način provodi se slijepa proba samo bez ulja. Peroksidni broj predstavlja mL 0,01 M otopine Na₂S₂O₃ koja je potrebna za redukciju one količine joda koju oslobodi 1 g ulja iz KI. Izražava se prema formuli:

$$Pbr = (V_1 - V_0) \cdot 5 / m \text{ (mmol O}_2 \text{ / kg)}$$

gdje je:

V₁ – volumen otopine Na₂S₂O₃ (0,01 mol/L) utrošen za titraciju uzorka (mL);

V₂ – volumen otopine Na₂S₂O₃ (0,01 mol/L) utrošen za titraciju slijepa probe (mL);

m – masa uzorka ulja (g).

U ovom ispitivanju Pbr je određen standardnom metodom - Određivanje Pbr-a – Jodometrijski određivanje točke završetka prema zahtjevima norme HRN EN ISO 3960 (HZN, 2007.).

Određivanje slobodnih masnih kiselina (SMK)

Masti i ulja osim masnih kiselina vezanih u triacilglicerole sadrže i određenu količinu slobodnih masnih kiselina. Udio slobodnih masnih kiselina u ulju ovisi o upotrebljenoj sirovini, načinu dobivanja i uvjetima skladištenja, a može se izraziti kao:

- kiselinski broj
- kiselinski stupanj ili
- % SMK (izražen kao oleinska kiselina).

Slobodne masne kiseline u uzorcima biljnih ulja su određivane primjenom standardne metode prema normi HRN EN ISO 660:1996 pod nazivom Određivanje kiselinskog broja i kiselosti (HRN, 1993.). Metoda se zasniva na principu titracije ulja s otopinom natrijeva hidroksida c (NaOH) = 0,1 mol/L. Izvagan uzorak se prelije s neutralnom smjesom etera i etanola i promućka, zatim se doda nekoliko kapi indikatora fenolftaleina i titrira sa 0,1 M otopinom NaOH do promjene boje. Udio SMK izražava se kao % oleinske kiseline prema formuli:

$$\text{SMK (\% oleinske kiseline)} = V \cdot c \cdot M / 10 \cdot m$$

gdje je:

V – volumen utrošene otopine NaOH za titraciju uzorka (mL);

c – koncentracija otopine NaOH utrošenog za titraciju (0,1 mol/L);

M – molekularna masa oleinske kiseline (282 g/mol);

m – masa uzorka ulja (g).

Određivanje vlage u ulju

Količina vlage u ulju važan je pokazatelj kvalitete biljnih ulja jer se prisutnost vlage smatra „nečistoćom“ i zbog nje u određenim uvjetima može doći do hidrolitičkih promjena

što rezultira porastom kiselosti ulja tj. povećava se udio SMK. Također, veća količina vlage u ulju može dovesti do zamućenja ulja što dovodi do smanjenja estetske vrijednosti ulja. Princip za određivanje vlage u ulju temelji se na isparavanju vode zagrijavanjem u sušioniku pri točno definiranim uvjetima. Uzorak ulja se stavi u staklenu posudicu sa poklopcem u sušionik, pa nakon toga u eksikator. Postupak se ponavlja do konstantne mase. Gubitak mase se utvrđuje vaganjem. Udio vlage u ulju računa se prema formuli:

$$\% \text{ vlage i isparljivih nečistoća} = \frac{m_1 - m_2}{m_1 - m_0} \cdot 100$$

gdje je:

m_0 – masa prazne posudice (g);

m_1 – masa posudice s uzorkom prije sušenja (g);

m_2 – masa posudice s uzorkom nakon sušenja (g).

Određivanje količine netopljivih nečistoća u ulju

Netopljive nečistoće u ulju predstavljaju uglavnom mehaničke nečistoće koje mogu biti mineralne tvari ili organski sastojci (dijelovi biljke uljarice). U uljima se također mogu naći i različiti ugljikohidrati, tvari s dušikom, smole, Ca-sapuni, oksidirane masne kiseline, gliceridi itd. Netopljive nečistoće karakteristične su za sirova ulja i njihova količina u jestivim biljnim uljima je ograničena i određena Pravilnikom o jestivim uljima i mastima (NN 41/12). Udio netopljivih nečistoća u ulju dobre kvalitete je često niži od 0,03 %. Metoda određivanja netopljivih nečistoća bazira se na principu da se uzorak za ispitivanje tretira odgovarajućim organskim otapalom za lipide kao što je n-heksan ili petroleter. Dobivena otopina se zatim profiltrira kroz stakleni lijevak sa sinteriranim dnom za ispiranje taloga istim otapalom. Zaostali netopljivi talog na filteru se suši do konstantne mase i važe. Udio netopljivih nečistoća u ulju izražava se kao % netopljive nečistoće, a računa se prema formuli:

$$\% \text{ netopljive nečistoće} = \frac{m_2 - m_1}{m_0} \cdot 100$$

gdje je:

m_0 – masa uzorka (g);

m_1 – masa osušenog filter – lijevka (g)

m_2 – masa filter - lijevka s nečistoćama nakon sušenja (g).

Netopljive nečistoće u uzorcima biljnih ulja su određene primjenom standardne metode prema normi HRN EN ISO 663: 1992 (HRN, 1992.).

3.2.2.4. Određivanje oksidacijske stabilnosti ulja

Prije početka ispitivanja oksidacijske stabilnosti određeni su osnovni parametri kvalitete ulja. U staklene čašice izvaže se točno određena količina antioksidanasa i doda se 50g uzorka ulja, te se uzorci promiješaju staklenim štapićem. Uzorci se tada uz miješanje zagrijevaju 30 minuta na temperaturi od 70 °C do 80 °C (temperatura ne smije prijeći 80 °C). Nakon što je nastala homogena smjesa s antioksidansima, uzorci se ohlade na sobnu temperaturu i nakon toga se čaše prekriju satnim stakalcem i stavljaju u Binder (sušionik) (**Slika 13**) na konstantnu temperaturu 63 °C (**Slika 14**) čime započinje ispitivanje oksidacijske stabilnosti ulja sa i bez dodanih antioksidansa. Tijekom testa prati se porast Pbr-a prvi, treći, šesti, deveti, trinaesti i šesnaesti dan.

Slika 13 Pripremljeni uzorci u sušioniku

Slika 14 Sušionik (termostat)

4. REZULTATI

Tablica 6 Utjecaj veličine otvora glave preše za izlaz pogače kod prešanja koštice marelice na iskorištenje ulja. Udio ulja u sjemenkama je 43,49%, a udio vode 7,16%.

Uzorak	Masa polazne sirovine (kg)	Volumen sirovog ulja (mL)	Volumen finalnog ulja (14 dana sedimentacija, vakum filtracija) (mL)	Temp. sirovog ulja (°C)	Masa dobivene pogače (g)	Udio ulja u pogači (%)	Udio vode u pogači (%)	Stupanj djelovanja preše (%)
N = 6 mm F = 33 Hz T = 70 °C	0,5	234	159	47	279,19	12,09	7,54	72,20
N = 8 mm F = 33 Hz T = 70 °C	0,5	202	100	42	306,32	20,84	7,18	52,08
N = 10 mm F = 33 Hz T = 70 °C	0,5	106	46	37	373,50	32,67	6,13	24,63
N = 5 mm F = 33 Hz T = 100 °C	0,5	260	196	55	287,13	12,31	7,89	71,69
N = 6 mm F = 33 Hz T = 100 °C	0,5	252	184	53	274,32	12,45	7,57	71,37
N = 8 mm F = 33 Hz T = 100 °C	0,5	230	180	50	284	13,38	7,47	69,23
N = 10 mm F = 33 Hz T = 100 °C	0,5	182	142	52	305,33	16,94	7,39	61,05

N – veličina otvora glave preše, definira promjer pogače (mm); F – frekventni regulator, regulira brzinu pužnice preše (Hz); T – temperatura grijača glave preše kod izlaza pogače (°C).

Tablica 7 Utjecaj frekvencije elektromotora (brzine pužnice) kod prešanja koštice marelice na iskorištenje ulja.

Uzorak	Masa polazne sirovine (kg)	Volumen sirovog ulja (mL)	Volumen finalnog ulja (14 dana sedimentacija, vakum filtracija) (mL)	Temp. sirovog ulja (°C)	Masa dobivene pogače (g)	Udio ulja u pogači (%)	Udio vode u pogači (%)	Stupanj djelovanja preše (%)
N = 8 mm F = 23 Hz T = 70 °C	0,5	198	136	45	288,73	17,16	7,49	60,54
N = 8 mm F = 33 Hz T = 70 °C	0,5	202	100	42	306,32	20,84	7,18	52,08
N = 8 mm F = 43 Hz T = 70 °C	0,5	180	125	44	315,84	21,61	6,86	50,15

Tablica 8 Utjecaj temperature grijača glave preše kod izlaza pogače kod prešanja koštice marelice na iskorištenje.

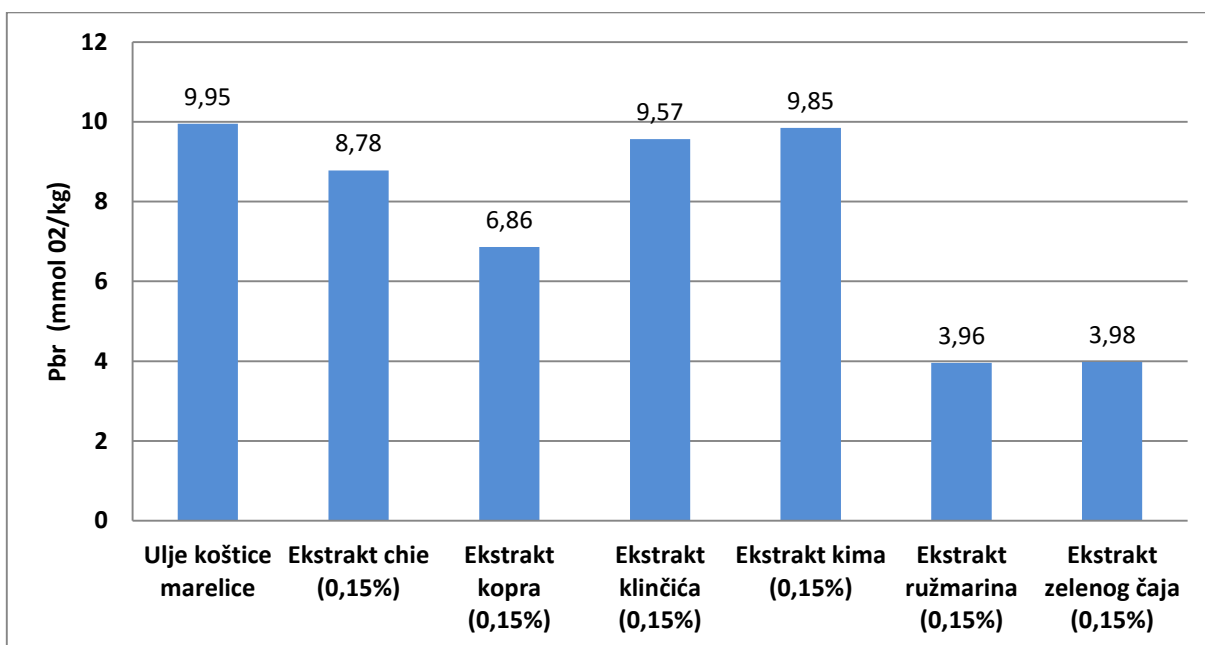
Uzorak	Masa polazne sirovine (kg)	Volumen sirovog ulja (mL)	Volumen finalnog ulja (14 dana sedimentacija, vakum filtracija) (mL)	Temp. sirovog ulja (°C)	Masa dobivene pogače (g)	Udio ulja u pogači (%)	Udio vode u pogači (%)	Stupanj djelovanja preše (%)
N = 8 mm F = 33 Hz T = 70 °C	0,5	202	100	42	306,32	20,84	7,18	52,08
N = 8 mm F = 33 Hz T = 85 °C	0,5	190	144	46	293,32	14,46	7,57	66,76
N = 8 mm F = 33 Hz T = 100 °C	0,5	230	180	50	284	13,38	7,47	69,23

Tablica 9 Osnovni parametri kvalitete proizvedenog hladno prešanog ulja koštice marelice dobivenog miješanjem ulja kod ispitivanja utjecaja procesnih parametara.

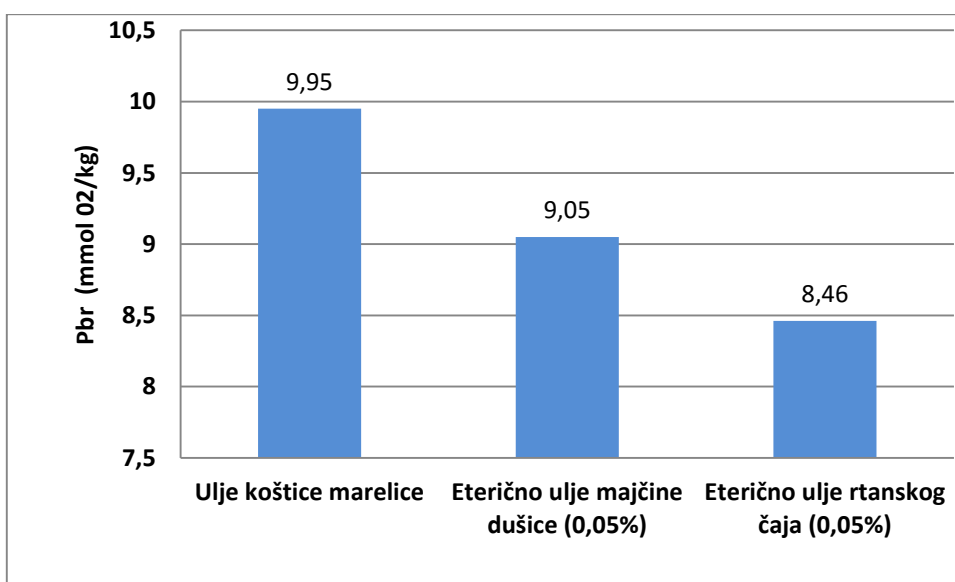
PARAMETAR KVALITETE	
Peroksidni broj (Pbr), mmol O₂/kg	0,44
Slobodne masne kiseline (SMK), %	1,22
Voda, %	7,16
Netopljive nečistoće, %	0,30

Tablica 10 Oksidacijska stabilnost hladno prešanog ulja koštice marelice sa i bez dodanog antioksidanasa, određena Oven testom, tijekom 16 dana praćenja Pbr svakih 72 odnosno 96 h.

Uzorak	Udio antioksidanasa (%)	Pbr (mmol O ₂ /kg)						
		0. dan	1. dan	3. dan	6. dan	9. dan	13. dan	16. dan
Ulje koštice marelice	-	0,44	0,50	2,44	3,39	4,70	8,34	9,95
+ ekstrakt chie	0,15		0,50	1,48	3,81	4,58	7,21	8,78
+ ekstrakt kopra	0,15		0,51	1,50	2,99	3,87	7,25	6,86
+ ekstrakt klinčića	0,15		0,77	1,94	4,04	5,42	8,38	9,57
+ ekstrakt kima	0,15		0,63	2,49	3,45	5,32	8,00	9,85
+ ekstrakt ružmarina (Oxy Less CS)	0,15		0,64	0,99	2,49	2,86	3,30	3,96
+ ekstrakt zelenog čaja	0,15		0,51	0,96	1,99	2,42	3,47	3,98
+ eterično ulje majčine dušice	0,05		0,97	2,42	3,92	4,95	7,53	9,05
+ eterično ulje rtanskog čaja	0,05		0,56	1,50	3,02	4,37	7,36	8,46

Slika 15 Utjecaj dodatka različitih vrsta prirodnih ekstrakata (0,15 %) na oksidacijsku stabilnost hladno prešanog ulja koštice marelice nakon 16 dana Oven testa

Slika 16 Utjecaj dodatka eteričnog ulja (0,05 %) na oksidacijsku stabilnost hladno prešanog ulja koštice marelice nakon 16 dana Oven testa

5. RASPRAVA

5.1. UTJECAJ PARAMETARA PREŠANJA NA ISKORIŠTENJE ULJA

U eksperimentalnom dijelu rada, prije procesa prešanja na pužnoj preši na sjemenkama koštica marelice određen je udio ulja koji je izražen kao srednja vrijednost te je iznosio 43,49 % i udio vlage u sjemenkama koja je iznosila 7,16 %.

U **Tablici 6** prikazani su rezultati ispitivanja utjecaja nastavka (koji regulira veličinu otvora glave preše) kod dvije temperature zagrijavanja glave preše na iskorištenje ulja.

Korištenjem nastavka za izlaz pogače ($N = 6$ mm), kod konstantne temperature glave preše $T = 70$ °C i frekvencije elektromotora (brzine pužnice) $F = 33$ Hz, proizvedeno je 234 mL sirovog ulja koštice marelice temperature 47 °C. Nakon 14 dana taloženja sirovog ulja i vakuum filtracije, dobiveno je 159 mL finalnog hladno prešanog ulja iz koštice marelice. Udio zaostalog ulja u pogači iznosio je 12,09 %, a stupanj djelovanja preše je 72,20 %.

Primjenom nastavka za izlaz pogače većeg promjera $N = 8$ mm, kod konstantnih parametara $T = 70$ °C i $F = 33$ Hz, proizvedena je manja količina sirovog ulja (202 mL) temperature 42 °C i manje finalnog hladno prešanog ulja (100 mL), dok je još manja količina finalnog ulja (46 mL) dobivena korištenjem nastavka $N = 10$ mm, kod istih parametara T i F .

Kod ispitivanja utjecaja nastavka na iskorištenje ulja kod veće temperature glave preše (100 °C) dobiveni su sljedeći rezultati. Veća količina sirovog ulja dobivena je promjenom $N = 5$ mm, $T = 100$ °C, a F je ostao nepromijenjen. Količina dobivenog sirovog ulja kod takvih parametara bila je 260 mL, temperature 55 °C, a količina finalnog ulja nakon sedimentacije i vakuum filtracije iznosila je 196 mL. Udio zaostalog ulja u pogači je 12,31 %. Razlog porasta temperature sirovog ulja je taj što se primjenom nastavka manjeg promjera u sustavu preše postiže veći radni tlak koji dovodi do većeg zagrijavanja mase i većeg iskorištenja ulja tijekom prešanja sjemenki koštica marelice. Primjenom nastavka za izlaz pogače većeg promjera 6, 8 i 10 mm ($T = 100$ °C, $F = 33$ Hz) proizvedena je manja količina sirovog ulja i finalnog hladno prešanog ulja, pri čemu je dobiven i veći zaostatak ulja u pogači te manji stupanj djelovanja preše.

U **Tablici 7** prikazani su rezultati ispitivanja utjecaja frekvencije elektromotora (brzine pužnice) od 23, 33, 43 Hz uz stalne parametre ($T = 70$ °C i $N = 8$ mm) na iskorištenje hladno prešanog ulja iz koštica marelice. Rezultati pokazuju da frekvencija elektromotora utječe na

iskorištenje ulja tijekom hladnog prešanja. Prešanjem koštica marelice sa frekvencijom elektromotora 23 Hz dobivena je najveća količina finalnog ulja (136 mL) u odnosu na primjenu $F = 33$ Hz (100 mL) i $F = 43$ (125 mL). Razlog tomu je taj što se kod 23 Hz pužnica u preši sporije okreće te je osigurano više vremena za cijedenje ulja kod procesnog tlaka koji se formira u glavi preše sabijanjem materijala.

Ispitivanje utjecaja temperature zagrijavanja glave preše (70, 85, 100 °C) uz konstantne parametre $N = 8$ mm i $F = 33$ Hz na iskorištenje hladno prešanog ulja koštice marelice prikazano je u **Tablici 8**. Rezultati ovog ispitivanja pokazuju da temperatura zagrijavanja glave preše radi lakšeg izlaska pogače tijekom prešanja utječe na proizvodnju sirovog i finalnog ulja koštice marelice. Prešanjem koštica marelice kod zagrijavanja glave preše od 100 °C proizveden je najveći volumen sirovog ulja (230 mL), temperature 50 °C kao i hladno prešanog ulja (180 mL) u odnosu na primjenu temperature 70 i 85 °C. Kod 100 °C utvrđen je i manji zaostatak ulja u pogači (13, 38 %) i veći stupanj djelovanja preše (69, 23 %).

Hladno prešano ulje marelice proizvedeno tijekom ispitivanja utjecaja procesnih parametara prešanja, pomiješano je i određeni su osnovni parametri kvalitete ulja prema Pravilniku o jestivim uljima i mastima (NN 41/12). Rezultati ovih analiza prikazani su u **Tablici 9**. Osnovni parametri kvalitete svježeg proizvedenog hladno prešanog ulja koštice marelice određeni prema Pravilniku pokazuju da je ulje dobre kvalitete. Jedino je udio vode veći u odnosu na propisanu vrijednost prema Pravilniku (max. 0,4 %). Potrebno je provesti sušenje sjemenki prije prešanja.

5.2. UTJECAJ DODATKA ANTIOKSIDANSA NA OKSIDACIJSKU STABILNOST

U **Tablici 10** i na **Slikama 15 i 16** prikazana je oksidacijska stabilnost (održivost) proizvedenog hladno prešanog ulja koštice marelice, sa i bez dodanog prirodnog antioksidansa, određena Oven testom (63 °C) tijekom 16 dana, praćenjem Pbr svakih 3, odnosno 4 dana. Iz rezultata je vidljivo da je kod svih ispitanih uzoraka ulja tijekom 16 dana testa došlo do određenog porasta Pbr ovisno o dodanom antioksidansu u ulje.

Ulje koštice marelice bez dodanog antioksidansa (kontrolni uzorak) pokazuje dobru otpornost prema oksidacijskom kvarenju, nakon 16. dana testa Pbr je 9,95 mmol O₂/kg.

Korištenjem ekstrakta chie, ekstrakta klinčića i ekstrakta kima u udjelu od 0,15 % za stabilizaciju ovog ulja došlo je do neznatnog porasta održivosti tj. otpornosti ulja prema oksidacijskom kvarenju. Vrijednost Pbr nakon 16 dana testa je malo niža u odnosu na kontrolni uzorak. Ekstraktom kopra u istom udjelu postignuta je veća zaštita ulja marelice od oksidacijskog kvarenja jer nakon 16. dana testiranja Pbr iznosi 6,86 (mmol O₂/kg). Dodatkom ekstrakta ružmarina (tip Oxy Less CS) postignuta je najbolja zaštita ulja od oksidacijskog kvarenja i značajno je produžena održivost ulja jer je Pbr nakon 16 dana testiranja iznosio 3,96 (mmol O₂/kg). Do značajnog produženja stabilnosti dolazi i primjenom ekstrakta zelenog čaja jer je Pbr iznosio 3,98 (mmol O₂/kg). Dakle, možemo reći da je postignuta podjednaka zaštita ulja marelice od oksidacijskog kvarenja primjenom ekstrakta ružmarina i zelenog čaja udjela 0,15 %.

Primjenom eteričnog ulja majčine dušice i rtanskog čaja u udjelu od 0,05 % nije došlo do značajnog porasta stabilnosti ulja marelice. Pbr ulja marelice s dodatkom eteričnog ulja majčine dušice nakon 16 dana testa je iznosio 9,05 (mmol O₂/kg), dok je ipak malo bolju efikasnost zaštite pokazalo eterično ulje rtanskog čaja pri čemu je vrijednost Pbr ulja nakon 16 dana testiranja iznosila 8,46 (mmol O₂/kg).

6. ZAKLJUČCI

Ispitivanjem utjecaja procesnih parametara hladnog prešanja koštice marelice na iskorištenje i osnovne parametre kvalitete proizvedenog ulja, te ispitivanjem oksidacijske stabilnosti hladno prešanog ulja koštice marelice, sa i bez dodatka antioksidansa mogu se donijeti sljedeći zaključci:

1. Procesni parametri hladnog prešanja koštice marelice utječu na iskorištenje ulja.
2. Primjenom nastavka za izlaz pogače promjera 5 mm proizveden je veći volumen sirovog i hladno prešanog ulja u odnosu na nastavke 6, 8 i 10 mm uz konstantne uvjete T i F.
3. Frekvencija elektromotora utječe na količinu proizvedenog ulja. Primjenom niže frekvencije (23 Hz) elektromotora proizvedeno je više finalnog ulja u odnosu na 33 i 43 Hz.
4. Primjenom veće temperature glave preše (100 °C) prešanjem koštica marelice proizvedena je veća količina ulja u odnosu na temperature 70 i 85 °C.
5. Proizvedeno hladno prešano ulje je odlične kvalitete, ispitivani parametri su u skladu s Pravilnikom o jestivim uljima i mastima (NN 41/12).
6. Oksidacijska stabilnost proizvedenog hladno prešanog ulja nakon 16 dana Oven testa je vrlo dobra.
7. Dodatkom ispitivanih prirodnih antioksidanasa u ulje marelice došlo je do porasta stabilnosti ulja.
8. Ekstrakt ružmarina (tip Oxy Less CS) i ekstrakta zelenog čaja udjela 0,15 %, značajno su povećali stabilnost ulja tj. otpornost ulja prema oksidacijskom kvarenju.
9. Dodatak eteričnog ulja rtanskog čaja u udjelu 0,05 %, efikasnije štiti ulje marelice od oksidacijskog kvarenja u odnosu na primjenu eteričnog ulja majčine dušice.

7. LITERATURA

Bockisch M: *Fats and Oils Handbook*. AOCS Press, Champaign, Illinois, 1998.

Čorbo S: *Tehnologija ulja i masti*. Bemust, Sarajevo, 2008.

Dimić E: *Hladno ceđena ulja*. Tehnološki fakultet, Novi Sad, 2005.

Dimić E, Turkulov J: *Kontrola kvalitete u tehnologiji jestivih ulja*. Tehnološki fakultete, Novi Sad, 2000.

Erdogan-Orhan I, Kartal M: *Insights into research on phytochemistry and biological activities od Prunus armeniaca L. (apricot)*. Food Research International 44, 2010.

Gordon MH: *The developoment of oxidative rancidity in foods*. U Antioxidants in food. J. Pokorny, N. Yanishlieva, M.Gordon (ur.). Woodhead Publishing Ltd, 2001.

Hraš AR, Handolin M, Knez Z, Bauman D: *Comparison of antioxidative and synergistic effects of rosemary extract with α – tocopherol, ascorbyl palmitate and citric aci din sunflower oil*. Food Chem. 71, 2000.

Jia XY, Zhang QA, Zhang ZQ, Wang Y, Yuan JF, Wang HY, Zhao D: *Hepatoprotective effects of almond oil against carbon tetrachloride induced*. Food Chem. 125, 2011.

Laubli MW, Bruttal PA: *Determination oft he Oxidative Stability of Fats and Oils: Comparison between the Active Oxygen Method (AOCS cd 12 – 57) and the Rancimat Method*. J. Am. Oil Chem. 63, 1986.

Martin-Polvillo M, Marquez – Ruiz G, Dobarganes MC: *Oxidative stability of sunflower oils differing in unsaturation degree during long – term storage at room temperature*. Jorunal of the American Oil Chemists Society 81, 2004.

Miljković I: *Suvremeno voćarstvo*. Znanje, Zagreb, 1991.

Moslavac T: *Tehnologija ulja i masti*. Nastavni materijali, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku Prehrambeno tehnološki fakultet Osijek, 2013.

O'Brien RD: *Fats and oils: Formulating and Processing for Appkication*, CRC Press, Washington, 2004.

- Oštrić - Matijašević B, Turkulov J: *Tehnologija ulja i masti*. Tehnološki fakultet, Novi Sad, 1980.
- Rade D, Morkovčak Z, Štrucelj D: *Priručnik za vježbe iz kemije i tehnologije lipida*. Durieux, Zagreb, 2001.
- Rade D, Škevin D: *Maslinovo ulje i zdravlje – važnost maslinovog ulja u prehrani*. Popularni stručni članci iz područja PBN – a, Prehrambeno-biotehnološki fakultet Zagreb, 2004.
- Sabliov CM, Fronczek C, Astete CE, Khachatryan L, Leonardi C: *Effects of Temperature and UV Light on Degradation of α – Tocopherol in Free and Dissolved Form*. J.Am. Oil Chem. Soc. 86, 2009.
- Silem A, Gunter HO, Einfeldt J, Boualia A: *The occurrence of muss transport processes during the leaching of amygdalin from bitter apricot kernels: detoxification and flavour improvement*. Journal of Food and Technology 41, 2006.
- Swern D: *Industrijski proizvodi ulja i masti po Baileyu*. Znanje, Zagreb 1972.
- Turan S, Topcu A, Karabulut I, Vural H, Hayaloglu AA: *Fatty acid, triacylglycerol, phytosterol, and tocopherol variations in kernel oil of malatya apricots from Turkey*. J. Agric. Food Chem. 55, 2007.
- Tuncel G, Nout MJR, Brimer L: *Degradation of cyanogenic glycosides of bitter apricot seeds (Prunus armeniaca) by endogenous and added enzymes as affected by heat treatments and particle size*. Food Chemistry 63, 1998.
- Vidyasagar K, Arya SS, Premevali KS, Parihar DB, Nath H: *Journal Of Science and Technology* 11, 73, 1974.
- Vučetin N: *Neobavezne informacije na komercijalnoj ambalaži*. Info pak, 2004.
- Yanishlieva NV, Marinova EM: *Stabilisation of edible oils with natural antioxidants*. European Journal of Lipid Science and Technology 103, 2001.
- Zhang QA, Zhang ZQ, Yue XF, Fan XH, Li T, Chen SF: *Response surface optimization of ultrasound-assisted oil extraction from autoclaved almond powder*. Food Chem. 116, 2009.